

UDK: 341.71 (497.6+560) "1941/1945"
Izvorni naučni rad

USTAŠA NA ORIJENTU (Samouki diletant u diplomatskoj misiji kvislinške države)

Muhidin Pelesić
Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju
Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Apstrakt: Glavni lik ove studije je Munir Šahinović Ekremov, nezvanični Pavelićev diplomat u neuspjelom pokušaju da osigura uzajamno priznanje između Nezavisne Države Hrvatske i Turske Republike. U studiji je prikazan, u osnovi, amaterski pristup ovom diplomatskom eksperimentu kvislinškog, ustaškog režima prema neutralnoj turskoj državi. Također, predstavljene su reakcije turske vlade i jugoslavenske ambasade u Ankari na tu hrvatsku inicijativu. Prezentirane su i nove činjenice o bošnjačkim iseljenicima u Turskoj Republici. Arhivi, i njihovi fondovi, navedeni su nazivima kakvim ih je autor zatekao kada je zadnji put bio u tim institucijama (između dvije i trideset godina, brojeći unazad od 2018. godine).

Ključne riječi: Diplomacija Nezavisne Države Hrvatske, Ministarstvo vanjskih poslova Turske Republike, Ambasada Kraljevine Jugoslavije u Ankari, bošnjački iseljenici u Turskoj

Abstract: The main character of this study is Munir Šahinović Ekremov, unofficial diplomat of Pavelic, in an unsuccessful attempt to secure mutual recognition between the Independent State of Croatia and the Republic of Turkey. The study shows an amateur approach to this diplomatic experiment of the Quisling, Ustasha's regime towards the neutral Turkish state. The reactions of the Turkish government and the Yugoslav embassy in Ankara were also presented in the study, as the new facts about Bosniak emigrants in the Turkish Republic. The names of the archives and their funds are given in the study as the author found them

when he was last time in those institutions (between two and thirty years ago, counting back from 2018).

Keywords: Diplomacy of the Independent State of Croatia, Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey, Embassy of the Kingdom of Yugoslavia in Ankara, Bosniak emigrants in Turkey

Prolog

Balkan je postao osovinski posjed u rano proljeće 1941. godine. Pučistička vlada i vojska Kraljevine Jugoslavije pokazale su se potpuno nedoraslim pred odlučnom silom Trećeg rajha i njegovih saveznika. Jugoslavenska vlada i vojska su se raspale. Veći dio vlade je pobjegao iz zemlje. Neke jedinice pružile su neuspješan otpor. Bilo je dezertiranja, bijega kući i izdaje. Veliki dio vojske bio je zarobljen i otpremljen u osovinske zarobljeničke logore. Bio je to neslavan kraj više od dvije decenije brižljivo održavane propagande o navodnoj efikasnosti jugoslavenske države i nepobjedivosti njene vojske. Kratkotrajni, sramotni, aprilski rat, okupacija i podjela zemlje učinili su se nekim njenim stanovnicima kao logičan, poželjan kraj jugoslavenskog eksperimenta.

Zagreb – nova diplomatska adresa osovinske Evrope

Pogledajmo historijsku pozornicu na kojoj je “10. travnja 1941. godine” gordo proglašena Nezavisna Država Hrvatska (NDH). Historijska istina jasna je po tom pitanju: lažno predstavljena kao ostvarenje nacionalnih hrvatskih snova, NDH je odmah pokazala svoje surovo i mračno lice kvislinškog sluge glavnih evropskih osovinskih sila – Trećeg rajha i Italije. Italijansko i mađarsko zaposjedanje dijelova hrvatske nacionalne teritorije kompenzirano je, prije svega, uključivanjem Bosne i Hercegovine u NDH. Manipulativno povezana sa tim bila je teorija o navodnom “hrvatstvu bosanskohercegovačkih muslimana”. Bez toga NDH nije imala nikakvog političkog objašnjenja za svoje, politički i materijalno motivirane, teritorijalne pretenzije na Bosnu i Hercegovinu. Bez obzira na jak nacionalistički vjetar u jedra novom režimu, NDH ne bi mogla biti instalirana bez političke volje Osovine i njenog masivnog vojnog prisustva. Kada su ustaške vlasti NDH pokrenule genocid nad Srbima i Romima i uzele učešće u holokaustu nad Jevrejima,

izgubile su, nikada čvrstu i uvjerljivu, podršku bosanskomuslimanskog stanovništva. Mete i žrtve planski organiziranih, sve brojnijih progona i fizičkih eliminacija vremenom su postali i Hrvati i bosanskohercegovački muslimani. Hrabra, uporna, epska kampanja “muslimanskih rezolucija” (ljetno – jesen 1941. godine), kojima je tražen prekid ustaškog terora i ograđivalo se od muslimanskih učesnika u ustaškim progonima i pokoljima, pokazala se nepremostivom zaprekom suradnji bosanskohercegovačkih muslimana sa ustaškim režimom. Vlastima je ostala na raspolaganju ne previše brojna grupa Hrvata muslimana. Njihov ograničeni uticaj smanjivao se kako je postepeno Osovini i njenim satelitima išlo sve lošije. To su činjenice koje tematizira ranija i novija kvalitetna literatura.¹

¹ Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945*, Sveučilišna naklada Liber/Školska knjiga, Drugo izdanje, Zagreb, 1978, 158-187, 196-202; Jozo Tomasevich, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941-1945. Okupacija i kolaboracija*, Europapress holding/Novi Liber, Zagreb, 2010, 297-301, 429-468, 523-569, 645-682.

Kasno, gotovo pa zakašnjelo pristupanje, između ostalih, temama odnosa bosanskomuslimanskog naroda prema NDH i njihovog identiteta rezultiralo je ozbiljnim nedostacima u bosanskohercegovačkoj i jugoslavenskoj historiografiji. Zbog toga ni danas značajan fond činjenica nije dovoljno prisutan u lokalnoj, regionalnim, niti u globalnoj historiografiji Drugog svjetskog rata. Tako ni tema “muslimanskih rezolucija” još nije dobila odgovarajuće mjesto u kolektivnoj memoriji, niti je postala javno dobro i opće mjesto u znanosti i javnosti. Ovdje ćemo navesti samo nekoliko u svoje vrijeme zapaženih radova nekih od historičara – utemeljivača moderne historiografije u Bosni i Hercegovini.

Koliko je ovom autoru poznato, prvi koji je u znanstvenom radu spomenuo “muslimanske rezolucije” bio je Rasim Hurem. On je citirao rukopis Muhameda Hadžijahića, koji se još u Drugom svjetskom ratu zanimao ovom temom. M. Hadžijahić je, osam godina poslije R. Hurema, bio u prilici publicirati rad o spomenutim rezolucijama. Na sličan način promjena zvaničnog stava vladajućeg Saveza komunista Jugoslavije uvjetovala je publiciranje teme Atifa Purivatre o odnosu komunista “prema nacionalnom pitanju Muslimana” u Drugom svjetskom ratu. Bilo je očevidno da se bez odobrenja vlasti ne mogu do kraja realizirati istraživanja politički osjetljivih i, potencijalno, politički rizičnih tema, niti publicirati čak ni njihovi djelimični rezultati. (vidjeti: R. Hurem, “Pokušaj nekih građanskih muslimanskih političara da Bosnu i Hercegovinu izdvoje iz okvira Nezavisne Države Hrvatske”, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1965, god. XVI, 199-200; M. Hadžijahić, *Posebnost Bosne i Hercegovine i stradanja Muslimana. Rukopis dostavljen savezničkim snagama 1944*, Kulturno društvo Muslimana “Preporod”. Centar za bosanskomuslimanske studije, Sarajevo, 1991, 33; Isti autor, “Muslimanske rezolucije iz 1941. godine”, u: *1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine*. Zbornik radova, Sarajevo: Izdavačko preduzeće “Veselin Masleša”, Sarajevo, 1973, 275-282; A. Purivatra, “Stav Komunističke partije Jugoslavije prema nacionalnom pitanju Muslimana u toku narodnooslobodilačkog rata”, u: *Istorijske pretpostavke republike Bosne i Hercegovine*. Zbornik radova (*Prilozi*, br. 4), Sarajevo: Institut za istoriju radničkog pokreta, Sarajevo, 1968, 491-531.

Spomenuti autori iskoristili su prilike da, u dolazećim godinama i decenijama, slobodnije pišu o ovim i drugim historijskim temama. Neki od njih bili su zbog toga u nemilosti vlasti koje su, kao sredstvo pritiska, instrumentalizirale i njihove radne kolege.

Režim NDH je ozbiljno shvatao svoju ulogu državotvornog faktora. To se vidjelo u njegovoj vanjskopoličkoj djelatnosti. Prema jednoj publiciranoj evidenciji, početkom 1990-ih u Beogradu je bila pohranjena sačuvana dokumentacija iz 29 diplomatsko-konzularnih predstavništava NDH u Evropi. Isti izvor evidentirao je sačuvanu dokumentaciju 14 takvih predstavništava drugih država u NDH. Samo nekoliko dana pred pobjednički ulazak Jugoslovenske armije u Zagreb vlada NDH je u Memorandumu feldmaršalu Haroldu Alexanderu, glavnokomandujućem savezničkom zapovjedniku na Sredozemlju, naglasila neka od svojih vanjskopoličkih postignuća: “Hrvatsku državu su u prvoj godini opstanaka priznale de facto i de iure tri velesile (Italija, Njemačka i Japan) i mnoge druge (Španjolska, Finska, Mađarska, Rumunjska, Slovačka, Bugarska, Tajland, Mandžuko itd.). Čak Sjedinjene države i Argentina održavale su odnose s hrvatskom državom početkom 1941. god., a do danas imaju svoje predstavnike u Hrvatskoj Švicarska (konzulat), Švedska (konzulat), Francuska (konzulat) i Sveta Stolica (apostolskog delegata). Hrvatska država članica je Međunarodne poštanske unije i Međunarodnog Crvenog križa.”²

Pogledom na kartu ratom promijenjene Evrope, pokušaj uspostave zvaničnih odnosa između NDH i Turske doimao se iz zvaničnog Zagreba kao prihvatljivo i logično rješenje. Međusobno priznanje i uspostava redovitih diplomatskih odnosa između NDH i Turske izgledali su Zagrebu kao sredstvo smanjenja pritiska, posebno od strane Italije i Mađarske. Svijest o brojnom i, djelomice, uticajnom bošnjačkom iseljeništvu u Turskoj, koje je u velikohrvatskom ideološkom tumačenju smatrano hrvatsko-muslimanskim, podgrijavala je nade o mogućim dobrim izgledima turskog priznanja NDH. Pored vanjskopoličkih razloga, koji su podrazumijevali sticanje međunarodnog ugleda i porast specifične težine NDH u promijenjenom svijetu, postojao je i odlučujući unutarnjopolitički razlog – Pavelićev režim nadao se, ovim uspješnim potezom, približiti bosanskomuslimanskom stanovništvu i podrediti ga ciljevima izgradnje hrvatske totalitarne države.

Prvi pokušaj realizacije, totalitarno izvitoperene, *orijentalne politike* NDH jeste epizoda sa Munirom Šahinović Ekremovim. Ona se odvijala kroz farsičnu diplomatsko-špijunsku sporednu predstavu. Prije nego što prikazemo kako se ovaj

² Više o tome vidjeti: Aleksandar Vojinović, “Diplomacija NDH – I dio”, *Izbor*, NIP Revije Vjesnik s.p.o., Zagreb, ožujak 1992, br. 3, 122-127; Bogdan Krizman, *Ustaše i Treći Reich 2*, Globus, Zagreb, 1986, 288-294.

Organizacija vanjskopoličke djelatnosti NDH predstavljena je u prilogu: “Ministarstvo vanjskih poslova. Vanjska politika Nezavisne Države Hrvatske”, u: *Spomen-knjiga prve obljetnice Nezavisne Države Hrvatske 10. 4. 1941. – 10. 4. 1942*, Državni izvještajni i promičbeni ured, Zagreb 1942, 57-67.

samouki diletant našao u diplomatskoj misiji njegove kvislinške države, spomenimo da je deceniju prije toga Munir Šahinović bezuspješno pokušavao izmaći sjenci svog poznatijeg i priznatijeg oca književnika dr. Hamida Šahinovića Ekrema. Oca, poznatog sudiju i advokata, uglednog čaršijskog čovjeka, nije ni pokušao oponašati u tome poslu. Munir Šahinović je, prema kasnije napisanoj (dijelom netačnoj) kratkoj biografiji, završio samo sedam razreda gimnazije u Sarajevu.³ Ali, bilo mu je važno da bude poznat kao – Munir Šahinović Ekremov. Sin oca kojega nikad nije dostigao stalno se upinjao biti drugačiji (mislio je i bolji) od bosanske sredine u kojoj se rodio i u hrvatskoj naciji kojoj je izabrao pripadati.

Uspon čaršijske *sveznalice*

U molbi za posao, poslanoj 1932. godine Vrhovnom starješinstvu islamske vjerske zajednice, Šahinović Ekremov (rođ. 1910. godine) priložio je “svjedodžbu petog razreda gimnazije iz 1924/25”, uz opasku “momentalno svjedodžbu šestog razreda ne posjedujem”. Da bi amortizirao očekivane nepovoljne komentare o školskoj spremi, napisao je: “Privatnim studijem dobro sam upoznao islamski svijet, njegovu historiju i geografiju, savremene političke i kulturne prilike i islamsku žurnalistiku.” Kaže da je prekinuo školovanje “pri svršetku šestog razreda, potpuno se posvetivši novinarstvu i otputovavši u inostranstvo.” Spominje da je “nekoliko semestara” pohađao medicinski fakultet.⁴ Njegova biografija još nije otkrivala ozbiljna zastranjenja. Posao urednika “Glasnika vrhovnog starješinstva Islamske vjerske zajednice” nije dobio; do ljeta 1932. nije se eksponirao kao ekstremni Hrvat; jezik njegove molbe za posao bliži je beogradskoj nego zagrebačkoj sredini; nije se znalo da je narkoman (mada je u ranije spomenutoj biografiji zabilježeno da je opijum “uživao dvadesetak godina”). Suprotnost društvenoj prihvatljivosti postajao je postepeno.

Početkom februara iste godine mogao je primijetiti da ga književni krugovi ne smatraju svojim. Mladi književni kritičar Eli Finci u svom eseju *Muslimani u našoj savremenoj književnosti* kratko je opisao Šahinovića Ekremovog, kao pisca “senzacionalno-kriminalnih romana koji sa umjetnošću nemaju mnogo veze.”⁵

³ Historijski arhiv Sarajeva (dalje: HAS), Fond: Ostavština Munira Šahinovića Ekremovog (dalje: ŠM), kut. 1, Biografija Munira Šahinovića Ekremovog. Da ni tu, neizravno, ne bude sličan drugim ljudima, njegova biografija zabilježena je, za potrebe arhivskog analitičkog inventara, na jednom računu datiranom 16. 10. 1961. godine.

⁴ HAS, ŠM, kut. 1, sign. 73/a.

⁵ Muhsin Rizvić, *Književni život Bosne i Hercegovine između dva rata II*, Svjetlost, Sarajevo, 1980, 534, 541.

Tada je Šahinović Ekremov, za javnost, izgubio putovnicu u svijet književnika. Prijeke naravi, prekomjerno ambiciozan, zlopamtilo i osvetoljubiv, nije zaboravio svoje kritičare, koje je doživljavao kao neprijatelje. Mržnja se akumulirala i formirala u njegovom umu antijevrejske, antiljevičarske, antidemokratske i anti-humanističke otrove, koji su ga postepeno pomjerali izvan granica uravnotežene ljudskosti. To se pokazivalo sljedećih godina, a eskaliralo je u Drugom svjetskom ratu, u kojem je Šahinović Ekremov postao faktor moći u NDH. Ako nije postao priznati književnik, bio je uporan pisac novinskih tekstova, razuđenog izbora tema iz bosanskohercegovačke i međunarodne kulturne i političke ponude. Intelligentan, ali nesistematiziranog znanja, punio je novinske stupce brojnim tekstovima. Naučio je nešto o pravu u Lozani i o medicini u Beogradu,⁶ ali u osnovi je bio samouk. Jedno vrijeme surađivao je sa Mehmedom Pandžom u “Islamskom svijetu.”⁷ Gonjen demonima samodokazivanja i preskakanja vlastite okolice, u kojoj je osjećao opaku tjeskobu, Šahinović Ekremov ostavio je bilješke o svojim propadanjima kroz teška psihička stanja u bolest. U toj ličnoj, samoposmatračkoj prozi bio je iskren do samosažaljenja.

U rukopisnoj zbirci, datiranoj 28. 11. 1935. godine, privlači pažnju njegovo sablasno uvjerenje da će poludjeti. Tada je već bio odlučan izražavati se hrvatskim jezikom, etimološkim pravopisom. Život mu je bio zgusnut megalomanskim planovima za djelovanje u hrvatskom nacionalnom projektu. Sve to bilo je praćeno karavanom strahova od bolesti, ludila, da ne uspije realizirati planove, da bude osramoćen, ismijan. Paranoja je uzimala ono što je preostalo od njegove ljudskosti, izvrtala je u karikaturu, a onda i nju gužvala i odbacivala. On je osjećao “u sebi(...)nešto kriminalno.” Sebi je priznao, da nikad nije bio u stanju posmatrati filozofske, humanističke i književne zaključke i “ostati na visini stroge, gotovo znanstvene nepristrasnosti.” Uvijek je u sve što je radio unosio dosta svog osobnog i pristrasnog, “što kvari njihovu unutrašnju vrijednost”. Tako je on sam otkrio vlastitu propagandističku prirodu, koja je dominirala njegovim društvenim djelovanjem do samoga kraja. Sve to u zajednici sa njegovim strahovima koji su mu razarali razum izmučilo ga je sadističkim snovima.⁸

Pritisnut destruktivnim psihičkim stanjima, poticanim i sve fatalnijom narkomanijom, ušao je u svoj ključni izdavački poduhvat. Pokrenuo je “Musli-

⁶ Mujo Koštić, *Bibliografija Bosniace objavljene od 1941. do 1945. godine. Izdanja u vrijeme “Nezavisne Države Hrvatske”*, Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2007, 152.

⁷ Alija Nametak, *Sarajevski nekrologij*, Bošnjački institut/Nakladni zavod Globus, Zürich/Zagreb, 1994, 84.

⁸ HAS, ŠM, kut. 1, sign. 74-ŠM-130.

mansku svijest”, list koji je bio tribina za prohrvatsko orijentiranje dijela bosanskomuslimanske inteligencije. Poslije pada Kraljevine Jugoslavije list je bio preimenovan u “Hrvatsku svijest”. Šahinović Ekremov nije prihvatio rezultate sporazuma Cvetković – Maček i zalagao se za autonomiju Bosne i Hercegovine.⁹ Bio je aktivan član Izvršnog odbora Muslimanskog pokreta za autonomiju Bosne i Hercegovine.¹⁰ Smatrao je sebe važnim u sarajevskoj, bosanskoj i hrvatskoj sredini. Istovremeno, često je, i ne znajući za to, bio “korisni idiot” bošnjačkoj političkoj čaršiji. Političkim i kulturnim krugovima i grupama u Jugoslovenskoj muslimanskoj organizaciji i Islamskoj vjerskoj zajednici i oko njih odgovaralo je isticanje bosanskomuslimanske posebnosti. To se, između ostalog, postizalo podrškom pisanju o islamskim temama, osmanskoj upravi u Bosni i na Balkanu, arapskoj historiji i kulturi. U toj orkestraciji, kao izvođač, učestvovala je i “Muslimanska svijest”. Kada bi Šahinović Ekremov svojim pisanjem i uređivanjem novina pretjerano iritirao jugoslavenske kraljevske vlasti, neki iz uleme tražili su od Uzeirage Hadžihasanovića da zaštiti “Muslimansku svijest” od sankcija. Zahtjevi da “Muslimanska svijest” obrađuje pitanje muslimanskih naroda uticali su na “Šahinovića da napiše knjigu o Kemalu Atatürku i Turskoj”.¹¹ Napisao ju je pod utiscima vlastitih predstava o evropskim nacionalizmima.¹² Kasnije se saznalo da njegova knjiga nije naišla na podršku turskih vlasti. Njima je bio odbojan način na koji je autor predstavio navike, poglede i djelovanje osnivača nove Turske, kao i prikaz vladinih slabosti i nedostataka.

Drski, avanturistički upad u svijet diplomacije

Instalacijom NDH započet je vrtoglavi uspon društvenog značaja Šahinovića Ekremovog. Postao je šef Kabineta potpredsjednika Vlade NDH dr. Osmana Kulenovića.¹³ To je, podržano njegovom drskošću, laktanjem i društvenim vezama,

⁹ Đorđe Pejanović, *Bibliografija štampe Bosne i Hercegovine 1850-1941*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1961, 187; M. Koštić, navedeno djelo, 153.

¹⁰ HAS, Fond: Ostavština Fehima Spahe (SF), kut. 3, sign. SF-685.

¹¹ Arhiv Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine – Sarajevo, (dalje: ARSUP SR BiH), Propagandna sredstva IVZ u toku i poslije Drugog svjetskog rata.

¹² Munir Šahinović-Ekremov, *Turska – danas i sutra*, Muslimanska svijest, Sarajevo, 1939.

¹³ Arhiv Vojnoistorijskog instituta – Beograd (AVII), Fond: Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, Zapisnik sa saslušanja: Osman dr. Kulenović, kut. I.O.9, br. reg. 1/7-1-20.

bilo dovoljno da za sebe premjerava hodnike prema još većoj moći u tvrđavi novih vlasti. Neuspješna misija Šahinovića Ekremovog u Turskoj bila je posljedica njegove nestručnosti, neiskustva, slabe organizacije, nedovoljnog poznavanja prirode nove, republikanske Turske i, s tim u vezi, pogrešnih procjena vlasti NDH. Činjenica je da su neke nezvanične izjave turskog poslanika u Sofiji, date u oktobru 1941. godine tamošnjem poslaniku NDH, zvučale ohrabrujuće u pravcu očekivanja mogućeg obostranog priznanja.¹⁴ Vlasti NDH brzopleto su reagirale, zamijenivši očekivanja sa realnom procjenom i, nepripremljene, iskoračile u nepoznato.

Prema ranijoj studiji,¹⁵ i novijem zborniku diplomatskih izvještaja NDH,¹⁶ ustaški poglavnik dr. Ante Pavelić i Šahinović Ekremov pogrešno su postavili misiju organiziranu zbog eventualnog međusobnog priznavanja i uspostave zvaničnih odnosa između NDH i Turske. Misija se sastojala od sljedećeg: “pokušati” (uspostaviti međusobno priznanje); “makar” (povesti trgovačke pregovore); “prema potrebama” (dužina trajanja misije, “možda mjesec dana, možda i više”). Šahinović Ekremov planirao je spriječiti Britance da regrutiraju u “jugoslavenske legije” navodno 5.000 radnika, “mahom rodom iz Like i Dalmacije”, koji su se preko Turske vraćali kući iz Irana, gdje su bili uposleni na izgradnji željezničke pruge. Namjeravao je stupiti u vezu sa iseljenicima u Turskoj, zatim sa nekim članovima jugoslavenskog diplomatsko-konzularnog osoblja i sa njemačkim ambasadorom. Jedan od planiranih poteza Pavelićevog “nezvaničnog” izaslanika bio je zainteresirati turske vlasti “za sudjelovanje turskih muslimana” u neodređeno planiranom otvorenju džamije u Zagrebu.¹⁷ Bile su to diletantske greške, uvjetovane nerazumijevanjem turskih osjetljivosti, opreza i odbojnosti prema ovakvim očekivanjima. Turska je zbog svoje sigurnosti i opstanka ostala neutralna u Drugom svjetskom ratu. Kruto laički indoktrinirani, turski državni činovnici i službenici nisu željeli rizikovati neugodne posljedice tuđe vanjskopolitičke agitacije, uz

¹⁴ Nada Kisić Kolanović, *Zagreb-Sofija. Prijateljstvo po mjeri ratnog vremena 1941-1945*, Hrvatski državni arhiv/Dom i svijet, Zagreb, 2003, 213-214.

¹⁵ Milan Ristović, “Pokušaji Nezavisne Države Hrvatske da uspostavi diplomatske odnose s Turskom (1941-1943)”, *Istorija 20. veka*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1983, br. 1, 59-73.

¹⁶ *Poslanstvo NDH u Sofiji. Diplomatski izvještaji 1941-1945*, (dalje: *Poslanstvo NDH u Sofiji...*), *svezak (sv.) 1-2*, (N. Kisić Kolanović – prir.), Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2003.

¹⁷ *Poslanstvo NDH u Sofiji...*, sv. 1, 130-135. Poslanik NDH u Sofiji dr. Vladimir Židovec saznao je, 5. decembra 1941. godine, od bivšeg bugarskog otpravnik poslova u Iranu da je sredinom te godine “u Perziji bilo sviju ‘jugoslavena’ najviše oko 700, od čega Hrvata nekih 200. Hrvati su pošli nakon sloma Perzije (anglo-sovjetske okupacije Irana krajem avgusta iste godine – op. M.P.) u Tursku i znadem da su ih tu Englezi pokušali privući u Palestinu da ih organiziraju u tzv. ‘jugoslavenske legije’. Međutim, koliko znadem, nije im to uspjelo.” (Isto, 235)

primjetne vjerske elemente među bošnjačkim iseljenicima. To je posebno bilo neprihvatljivo od nezvaničnog predstavnika malog, izvanosovinskog bloka, uglavnom nepriznatog vazalnog hrvatskog režima. Ako su morali biti oprezni i delikatni prema javnim i tajnim predstavnicima velikih sila i drugih značajnih država, turski državni organi nisu pokazali slične obzire prema Pavelićevom čovjeku.

Šahinović Ekremov doputovao je u Sofiju 31. 10. 1941. Poslanik NDH uspješno je kod turskog kolege intervenirao za vizu. Turčin je bio ljubazan, čak je dobio Ekremovu knjigu *Turska – danas i sutra*, sa autorovom posvetom. Njemački poslanik obećao je prebaciti Šahinovića Ekremovog u Tursku poštanskim avionom Trećeg rajha. Poslije tog obećavajućeg zanosa Šahinović Ekremov otputio se 4. 11. iz Sofije u Tursku “njemačkim teretnim automobilom”.¹⁸ Istanbul je u Drugom svjetskom ratu “bio možda najveći međunarodni centar raznih” obavještajnih službi. Tu su one uhodile jedna drugu i vodile opasne, često smrtonosne male ratove u velikom, sudbonosnom ratu. Njemačka aprilska kampanja 1941. godine eliminirala je Jugoslaviju i Grčku, osamivši Tursku u njenoj neutralnoj nepokretnosti. Treći rajh uspio je u svojoj namjeri pokoravanja Balkana.¹⁹ Turska

¹⁸ Isto, 131-132.

¹⁹ *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji, knjiga treća (1939-1941)*, (Živko Avramovski – prii.), Arhiv Jugoslavije/Jugoslovenska knjiga, Beograd, 1996, 761-777; Jacob B. Hoptner, *Jugoslavija u krizi 1934-1941*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1973, 184, 211-221; Jovan Marjanović, *Draž Mihailović između Britanaca i Nemaca*, Globus/Narodna knjiga/Prosveta, Zagreb/Beograd, 1979, 79; Stevan K. Pavlović, *Istorija Balkana*, Clio, Beograd, 2001, 450-454.

Pobijedena u Prvom svjetskom ratu, u kojem je trajno izgubila carstvo, osmanska država nije mogla opstati kao monarhija, niti je članovima njene dinastije bilo dopušteno nastaviti davati halife islamskom svijetu. Društvene snage mobilizirane su, predvođene novim vojno-civilnim vođstvom, u prekretnom revolucionarnom poduhvatu borbe za nacionalnu nezavisnost i izgradnju sekularnog društva “prema zapadnom modelu”. Bio je to beskompromisan obračun protiv svih koji nisu prihvatili Tursku Republiku (proglašenu 1923. godine u novom glavnom gradu Ankari). Istovremeno, vođena je stalna akcija na pridobijanju najvećeg dijela stanovništva da prihvati novi, republikanski oblik društvenog uređenja na teritorijalno smanjenom, nacionalnom, državnom okviru. Do smrti prvog predsjednika Mustafe Kemala (Atatürk), 1938. godine, republika je stabilizirana, pokazala je značajne društvene razvojne mogućnosti i ojačala odbrambene mehanizme zaštite svoje nezavisnosti. (detaljno vidjeti kod: Andrew Mango, *Atatürk. Biografija utemeljitelja moderne Turske*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2011, 357-525)

Nekoliko godina kasnije, ostvarivši potpunu dominaciju na Balkanu 1941. godine, Treći rajh je, silom prilika, morao prihvatiti uporno insistiranje Turske na politici održavanja svoje neutralnosti u svjetskom ratu. Berlin se nadao da će se Ankara vremenom svrstati na stranu sila Osovine. (Dr. Adolf Halfeld, “Turska i Europa” (preneseno iz *Donauzeitung*), *Osvit*, br. 19, Sarajevo, 5. VII 1942)

Poučene negativnim iskustvom iz Prvog svjetskog rata, turske vlasti pokazivale su veliku vještinu u zaštiti opstanka svoje države, izbjegavajući mogućnosti javnog svrstavanja uz ratu-

je nastavila priznavati Kraljevinu Jugoslaviju mada su neki njeni predstavnici ponekad činili korake koji su išli uz nos jugoslavenskoj diplomatiji.

Jugoslavenski ambasador^{20*} u Turskoj Ilija Šumenković protestirao je 20. 11. iste godine u Ankari kod turskog ministra vanjskih poslova Šukri Saradžoglu zbog učešća cijelog personala poslanstva NDH u Berlinu na “prijemu u turskoj ambasadi po pozivu turskog ambasadora”. Turski ministar se složio da je njegov ambasador pogriješio, “čemu ne treba pridavati nikakav značaj”. Prema Saradžoglu, “naglašeno je turskim predstavnicima, da ni u kom slučaju ne učine nikakav akt koji bi se mogao protumačiti kao priznanje tih država. To odgovara(...) politici Turske, koja ne priznaje te države”.²¹ U nastavku razgovora turski ministar je naglasio da neke države pokušavaju dobiti priznanje od Turske. Saradžoglu je kazao da već četiri dana ne želi primiti ličnost “koja je došla iz Zagreba” vjerovatno “da radi na priznanju hrvatske države”. Jugoslavenska ambasada je utvrdila “da je to Munir Šajnović Ekremov”, o kome su poslani izvještaji iz Istanbula, zbog koga je Šumenković tražio sastanak sa turskim ministrom vanjskih poslova. Jugoslavenski ambasador nije to ranije uradio, jer su poslani pismom, a ne telegramom.

Saradžoglu je obavijestio Šumenkovića da je turska policija odmah predložila protjerivanje Šahinovića Ekremovog “jer je ranije pisao vrlo oštro protiv Kemal paše i novog režima”. Turski ministar vanjskih poslova sprijechio je protjerivanje; nije želio da se turske vlasti svete “pojedincima i naredio je, da se pažljivo

juće strane. Nijemci i zapadni saveznici (u početku Drugog svjetskog rata posebno Britanci) oštro su se nadmetali za ostvarenje dominantnog uticaja u Turskoj. Nijemci su nudili Turcima oružje i vojnu opremu u zamjenu za strateške sirovine i robu potrebnu za funkcioniranje ratne privrede Trećeg rajha. Na drugoj strani, Turci su vješto kapitalizirali svoju poziciju poželjnog trgovinskog i, potencijalno, strateškog partnera i Osovine i Saveznika, budno štiteći svoju neutralnost. (Zehra Önder, *Die türkische Außenpolitik im Zweiten Weltkrieg*, R. Oldenbourg Verlag GmbH, München, 1977, 127-132; Dušan Lukač, *Treći Rajh i zemlje jugoistočne Evrope, treći deo, 1941-1945*, Vojnoizdavački i novinski centar/Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd, 1987, 385-389.

Takvo stanje tursko-osovinskih i tursko-savezničkih odnosa bilo je aktuelno u vrijeme realiziranja nezvanične diplomatske misije, koja je tema ovoga rada.

²⁰ *Ukazom od 23. 8. 1939. godine, poslije dogovora vlada Kraljevine Jugoslavije i Republike Turske, diplomatski odnosi unaprijeđeni su u viši nivo: umjesto “Kraljevskog poslanstva u Turskoj otvorena je Ambasada Kraljevine Jugoslavije”. (Komnen Pijevac, Miladin Milošević, Vukman Boričić, *Vodič kroz fondove Kraljevine Jugoslavije*, Arhiv Jugoslavije, Beograd, 2000, 125)

²¹ Arhiv Saveznog sekretarijata za inostrane poslove Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije – Beograd (dalje: ASSIP), Fond: Poslanstvo/Ambasada Ministarstva inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije u Turskoj – Ankara (dalje: Ankara), fasc. 37, pov. br. 1403; M. Ristović, navedeno djelo, 63-64.

prati”. Policija je obavijestila Saradžoglu da je Šahinović Ekremov “deprimiran i da vrlo malo govori”. Saradžoglu je kazao Šumenkoviću “da Turska smatra bosanske muslimane” vjerskim fanaticima “sa nečim varvarskim u svojoj prirodi”. Nastavio je da zbog toga “Turska ne trpi bosanske muslimane” te “da nema nikakvog interesa za njih”. Znao je “da Pavelićev režim iskorišćuje muslimane” u nasilju “prema Srbima”. Da bi Šumenkoviću objasnio koliko je Turska bila protuvjerski orijentirana u svojoj politici, Saradžoglu je spomenuo da je njegova država “kategorički odbila da primi jerusalimskoga muftiju samo zbog toga što je on zbog svoje akcije postao čuveni versko-muslimanski faktor”. Turski ministar je dodao da on neće primiti Šahinovića Ekremovog, koji će biti upućen nekome od njegovih nižih činovnika da bi se vidjelo šta on to hoće. Šumenković se zahvalio uz opasku da je Šahinovićev boravak u Turskoj deplasiran i skrenuo pažnju na to da će svaki njegov kontakt sa bilo kojim turskim zvaničnikom biti zlonamjerno iskorišten u hrvatskoj i njemačkoj javnosti. Složio se sa stavom turske policije o protjerivanju iz zemlje, jer je “doputovao sa slovačkim pasošem, na koji nema pravo”. Saradžoglu je zaključio razgovor da će to provjeriti i javiti Šumenkoviću šta je na stvari.²²

Bila je to politička muzika za Šumenkovićeve uši, posebno dio o nagoviještenom turskom prepuštanju bosanskih muslimana njihovoj zloj sudbini između surovog ustaškog, velikohrvatskog nakovnja “predziđa kršćanstva” i osvetoljubivog četničkog, velikosrpskog čekića, pokrenutog jakim uništavajućim otkosima kosovskog mita. Uništenje domicilne populacije i prakse otimanja njihove teritorije, unaprijed na propast osuđenih i naciljanih naroda protivnika, ustvari naroda žrtava, bile su zajedničke i kvislinškim velikohrvatima i kolaboracionističkim velikosrbima. Teško je zaobići utisak da je Saradžoglu, spomenuvši bosanske muslimane kao sukrivce za genocid nad Srbima, zamagljivao određeni interes turskih vlasti prema hrvatskoj inicijativi, znajući da je NDH štićenica Trećeg rajha. O tome je službena Ankara morala voditi računa.

Izvještaji lokalnog uhode

Šumenković je 30. 11. izvijestio jugoslavenskog ministra vanjskih poslova dr. Momčila Ninčića u Londonu o tome “što se u krugovima ovdašnjih Bosanaca govori” o boravku Šahinovića Ekremovog u Turskoj. U prilogu su bila dva izvještaja, od 23. i od 27. 11, o uhođenju Šahinovića Ekremovog od obavještajnih

²² ASSIP, Ankara, fasc. 37, pov. br. 1404.

suradnika Jugoslavenske ambasade. Zbog uživljavanja u to vrijeme, dijelovi tih izvještaja prezentirani su u izvornom obliku. U prvom prilogu izvještaju jugoslavenski ambasador izvijestio je svog resornog ministra: “Moj informator, zanatlija, turski državljanin rodom iz Bosne, levičarskih koncepcija, vrlo odan Jugoslaviji (služio vojsku pre odlaska za Tursku) i čak voljan da kao dobrovoljac ode u Kairo, lukav i otresit, obavešten o politici i čak o literaturi – vrlo rado je pristao da nađe veze sa Munirom Šajnovićem i da sazna nešto o njegovoj misiji u Ankari i o stanju u Bosni. On nije ranije sa njim dolazio u kontakt (on je, kaže, “balija”, a ja siromah čovek), ali ga je znao koji je i šta je. Njegov otac Ekrem, kaže, bio je učen književnik i velik austrofil. Ovaj Munir je poznat u Bosni kao pisac i novinar, a u Turskoj je vrlo rđavo zabeležen zbog svoje knjige *Turska danas i sutra* (1939), u kojoj je napao Ataturkov režim (opisao Ataturka kao pijanicu) i prekoračio Tursku da malo vodi računa o Bosancima. Šajnović je bio zbog te knjige 1939. godine u Ankari, a policija ga je, kaže moj izveštač, u stopu pratila kao poznatog germanofila, pošto je u to doba Turska prema Nemačkoj bila vrlo nepoverljiva.

Da bi izvršio zadatak, informator je preko svoje mušterije, takođe Bosanca, Osman bega, šefa detektiva, doznao da je Husejn beg, sopstvenik Jeni-palasa hotela, Munirov rođak i da od njega može da dobije preporuku za prijem. On se obratio(...)kao Bosanac koji bi htio da dobije obaveštenja o stanju u Bosni i o svojim koji su tamo i tom prilikom je od njega vešto izvukao obaveštenje, da je Šajnović došao u Ankaru kao kurir-delegat Pavelićev ne bi li Turska stupila u diplomatske veze sa novom Hrvatskom, ali da nije bio primljen od glavešina, već da mu je preko nekoga poručeno, da se o tome sada ne može ni misliti, a kamo li govoriti i pregovarati. Informator je posetio po Husejinovoj preporuci Šajnovića u hotelu. Lepo ga je primio, ali mu nije ništa govorio ni o politici ni o svojoj misiji ni o detaljima događaja u Bosni. Na informatorovo pitanje, što je po ovakvim putevima dolazio u Ankaru i kako je mogao da dobije pasoš kad on, informator, zna da danas niti ima dobrih veza niti se može dobiti pasoš, Šajnović je odgovorio, da je pruga samo između Turske i Bugarske prekinuta, a da je za pasoš lako, samo da je za vizu imao ‘kuburacije’. U Ankaru je, reče, došao zbog nekog miraza, ali kako nema diplomatskih veza, nije ništa mogao da svrši. Za Bosnu kaže da je bilo mnogo ‘nereda’, ali da je danas sve mirnije, a da je za muslimane ‘ne može ljepše biti niti je ikad bolje bilo’. Obećao mu je poneti u Bosnu jedno pismo za porodicu i dao mu je broj (od) 22.10. *Hrvatske svijesti* banjalučke i time je poseta bila završena. *Hrvatska svijest* je organ banjalučkih muslimana, a uređuje ga Munir Šajnović sa svojom braćom. Ali informator, pored toga što je glavno saznao od Munirova rođaka Husejina, došao je tako u vezu, koju bi eventualno mogao pismeno iskorišćavati, a sa Husejin begom ostaće u stalnom kontaktu.

Informator je učinio interesantnu primedbu: da Turci iz Turske ne bi nikad rado priznali ni videli ovakvu muslimansku Hrvatsku, jer da bi većina ovdašnjih Bosanaca tražila da se tamo vrati, kad bi se ta nova muslimanska država utvrdila. A u Turskoj sve što valja, kaže, to je Bosanac. Ima, kaže, mesta gde i Turci govore 'bosanski' pošto 70% stanovništva sačinjavaju Bosanci, pa Turci od marena nauče od njih naš jezik. Bosanci smatraju Tursku kao zemlju u koju su se časovito sklonili, mada su u njoj od 1878. godine, ali Bosnu smatraju svojom domovinom”.

Ambasador je u drugom izvještaju dodao da ga je 27. 11. ponovno posjetio njegov informator, kako bi dopunio svoj raniji iskaz o Šahinoviću Ekremovom: “Saznao je, da je Munir i drugim Bosancima (naročito preko Jovana Lilera iz Beograda, jugoslovenskog državljanina, građevinara odavno nastanjenog u Turskoj, koji kaže, nema nikakve vrednosti i niko ga od naših ne ceni, ali se zna da vrši propagandu u korist Nemačke) delio isti bajramski broj *Hrvatske svijesti* u kome se naročito veličaju blagodeti ustaške vladavine u Bosni za muslimane. Za Munira je saznao, da je morao (podvučeno u dokumentu – op. M.P.) napustiti Ankaru na poziv policije zbog deljenja letaka (t.j. novina) i da je policija po sat i više saslušavala sva lica koja su se s njime sastajala. To mu je potvrdio i jedan student, Bosanac, koji je sa Munirom imao sastanak. Taj student mu je ispričao, da je Munir bio vrlo neraspoložen i ljut na Tursku i žalio što je ovamo došao, rekavši mu 'da Turci ništa ne razumiju, da su zaostali i da ni za hiljadu godina neće ništa razumjeti'. Kad je u jednoj kavani pred Bosancima Munir napao današnji turski režim zato što se ne brine za Bosance i što nema shvatanja za nove prilike, neki Bosanci htedoše, kaže, da ga biju i morao je da napusti lokal. Kao zaključak, informator mi reče, da je ova Munirova poseta imala jedan jedini siguran rezultat: da će u buduće turske vlasti primati sve ovakve emisare sa velikim nepoverenjem, pretpostavljajući da će i oni, ako ih bude, kao i Munir, vršiti propagandu za 'stara vremena', za islam i za sve protiv čega se borila turska revolucija”.²³

Šumenković je 4. 12. obavijestio jugoslavensko ministarstvo vanjskih poslova u Londonu da je Saradžoglu definitivno odbio primiti Šahinovića Ekremovog. Turski ministar vanjskih poslova uputio je neželjenog pridošlicu jednom “od svojih činovnika da ga ispita”. Taj činovnik je kasnije rekao Saradžoglu da je Šahinović Ekremov “pravi gangster”. Na kraju je Šumenković izvijestio svog ministra da je Šahinović Ekremov “napustio Tursku”.²⁴

²³ ASSIP, Ankara, fasc. 37, pov. br. 1451.

²⁴ ASSIP, Ankara, fasc. 37, pov. br. 1441.

Na neprijateljskoj strani trajalo je, također, diplomatsko-obavještajno referiranje. Nešto ranije, 26. 11, poslanik NDH u Bugarskoj dr. Židovec informirao je svoje ministarstvo vanjskih poslova da je tog dana doputovao u Sofiju “iz Turske naš gospodin Šahinović Ekremov, koji donosi vrlo zanimljive izvještaje. Sutra putuje dalje u Zagreb”.²⁵ Iako je Šahinović Ekremov napustio Tursku gorak i poražen, on je Jugoslavenima i Britancima ostavio najmanje jedan sigurnosni problem. Ninčić je krajem augusta 1942. godine izvijestio Šumenkovića da je vlada dobila informaciju “iz najpouzdanijeg engleskog izvora(...)da Nemci imaju jednog agenta u našem konzulatu” u Istanbulu.²⁶ Prema dokumentima jugoslavenske tajne policije, sistematiziranim poslije Drugog svjetskog rata, obavještajna služba NDH ubacila je u Generalni konzulat Kraljevine Jugoslavije u Istanbulu “bosanskog Muslimana Halačevića koji je raskrinkan i otpušten”.²⁷ Ešref Halačević spominje se u zapisnicima dviju sjednica jugoslavenske kraljevske vlade, 27. 11. 1942. i 29. 1. 1943. godine.²⁸

Prilog posebnom političkom izvještaju koji je početkom decembra 1942. godine napisao Stipe Mosner, izaslanik poslanstva NDH u Sofiji za novinstvo i kulturne veze, sačuvao je odjeke misije Šahinovića Ekremovog u Turskoj. Mosner je potvrdio kako su mu Turci sugerirali da se ranije spominjana knjiga Šahinovića Ekremovog ne dijeli u Turskoj “jer je uvredljiva za njih. Šahinović je, želeći biti navodno objektivan, prikazao mnoge stvari neistinito i u rđavom svjetlu, tako da bi Hrvatska učinila uslugu Turskoj da ovu knjigu zabrani. Ekremov je ostavio svojim boravkom loš utisak kod turskih vlasti”. Novinski izvjestitelj pri turskom poslanstvu u Sofiji kazao je jednom Bugarinu, koji je to prenio Mosneru, da su “turske vlasti morale jednog hrvatskog izaslanika muslimana istjerati iz Turske radi netaktičnih postupaka”. Mosner je, boraveći službeno u Istanbulu, posjetio Halačevića na adresi koju mu je ranije dostavio Šahinović Ekremov. Za Halačevića je Mosner tvrdio da “i danas još čuva jugoslavensku putnicu za svaki slučaj”.²⁹

²⁵ Isto kao u napomeni 18, 208.

²⁶ M. Ristović, “Sukobi obavještajnih grupa jugoslovenske izbegličke vlade u Turskoj 1941-1943. godine”, *Vojnoistorijski glasnik*, Vojnoistorijski institut, Beograd, maj-avgust 1984, br. 2, 157.

²⁷ ARSUP SR BiH, Opšti elaborat o islamu.

²⁸ *Zapisnici sa sednica Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije 1941-1945*, (Komnen Piševac i Dušan Jončić – pripr.), Javno preduzeće Službeni list SCG/Arhiv Srbije i Crne Gore, Beograd, 2004, 234, 282.

²⁹ *Poslanstvo NDH u Sofiji...*, sv. 2, 126-127.

Odrazi u krhotinama razbijenog ogledala stvarnosti: slutnja dolazećeg kraja

Utješna nagrada Pavelićevom nezvaničnom diplomati bilo je, 13. decembra 1941. godine, postavljenje Šahinovića Ekremovog za nadstojnika sarajevske podružnice Državnog izvještajnog i promičbenog ureda kod Predsjedništva vlade. Postao je šef propagandnog aparata NDH u Bosni i Hercegovini.³⁰ Bilo je to nedovoljno priznanje za njegovu preveliku ambiciju. Razarali su ga droga i paranoja. Njegova sačuvana arhiva svjedoči, od 1942. godine, o dubokom mentalnom propadanju.³¹ U ljeto iste godine bio je ranjen, kako je sam kazao, u “ustaškim oružanim djelatnostima u iztočnoj Bosni”. Početkom sljedeće godine, već teško bolestan, došao je u Zagreb.³² “U znak trajnog priznanja za njegov ustaški rad u domovini i inozemstvu prije stvaranja NDH” Šahinović Ekremov primljen je 7. 4. 1943. godine u poglavnikovu tjelesnu bojnu “nedjelatnog stališa” (PTB).³³ Kao ustaša izvan vojnih formacija, nije mogao dobiti veće priznanje, ali zdravlja i snage bilo je sve manje u njegovom tijelu i umu. Neki intelektualci još su trebali njegove usluge. Profesor Hamdija Kreševljaković zamolio je “da se Munir zauzme kod ministra pravosuđa za brata Avde Skake, berbera iz Bravadžiluka, koji je osuđen zbog komunističkog djelovanja”.³⁴

Još nije posustao član PTB-a. Tri dana poslije prijema u tu Pavelićevu formaciju poslao je pismo istanbulskom trgovcu Salih-efendiji Bičakčiću. Tema je bila trgovina između NDH i Turske. Šahinović Ekremov podsjetio je Bičakčića da su o tome razgovarali za vrijeme njegovog zadnjeg boravka u Istanbulu. Savjetovao je bosanskog Stamboliju da pronade “još dva tri Bošnjaka” iz trgovačkog svijeta, pa, kada to uradi, on bi “došao u Carigrad i već bi započelo poslovanje”. Kod Šahinovića Ekremovog planovi su se ostvarivali u njegovoj mašti, unaprijed, na dugoročni kredit, čije je iznose usmjeravao na razne strane, a da posao nije ni započeo. Maštao je da NDH izveze u Tursku “jedno 200 vagona šipki od željeza

³⁰ Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske – Zagreb (AIHRP), Fond: Neprijateljska građa/Ministarstvo unutarnjih poslova NDH, kut. 36, inv. br. 3288; Muhidin Pelesić, “Prilog istraživanjima propagande i kulturne politike Nezavisne Države Hrvatske u Bosni i Hercegovini za vrijeme Drugog svjetskog rata”, *Prilozi*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2003, br. 32, 233-240.

³¹ HAS, ŠM, kut. 1, sign. 48-ŠM-130.

³² HAS, ŠM, kut. 1, sign. 70-ŠM-130.

³³ HAS, ŠM, kut. 1, sign. 63-ŠM-130.

³⁴ HAS, ŠM, kut. 1, sign. 61-ŠM-130.

za armirani beton gotovo svih mjera profila(...)jedno 5 vagona klinaca željeznih svake vrste, potom 50 vagona kaustične sode” i sve tako uokolo, nanovo, dok se ne bi umorio budan sanjati i zaspao od iscrpljenosti. Nije zaboravio spomenuti u pismu da je “glavna stvar koja nama iz Turske treba(...)pamuk, i to svake vrste”.³⁵ Njegova mašta, pomiješana sa strahovima, povezivala je izmjenjivanje ritmova i redosljedna snova i jave. U jednom, pa u drugom smjeru, naopako, ukrug, dok mu se ne bi zanebesalo od takvog životarenja. Kod njega je sve postajalo nekako otprilike, neodređeno. Nije živio, nego je plutao prostorom u ratnom vremenu. Takav kakav je postao, savjetovao je vješte istanbulske trgovce, premazane bosanskim mastima, uprazno im dodijavajući šta i kako trebaju raditi.

Pisao je ministru unutarnjih poslova NDH dr. Andriji Artukoviću, kojega je izvijestio o teškoćama i nedostatku novca za planirani uvoz pamuka iz Turske. Žalio mu se da ga je “bolest i hrvatska birokracija smela u namjeravanom putu u Tursku jer bih najbolje taj posao svršio osobnim doticajem”. Apelirao je za osnivanje posredničke tvrtke “koja će u ime naše države, a pod mojim vodstvom” pokušati uvesti ili trampiti pamuk i drugu robu iz Turske.³⁶ Država i vlast bili su sidra koja su ga povremeno držala budnim i napetim, dok se otimao tami da bi na svjetlu političke pozornice još jednom odglumio vlastitu korisnost u svijetu koji mu je okretao leđa. Pismo je prekinuto; stranica sa njegovim nastavkom je nestala. Prije isteka polovice 1944. godine, 21. 6, Šahinović Ekremov sastavio je oporuku. Teškim etimološkim pravopisnim regulama tom njegovom ključnom dokumentu, kako je želio da bude, pokušao je dati svečanu notu. Bila je to farsa, kao i dosta toga iz njegovog života, kada nije bilo smišljanja osvete, zločina, tragedije, pa makar i onda kada je u njima učestvovao samo u mašti. Nije samo maštao o tome. Bio je opaki propagandista, čije su parole skrivile smrt brojnih ljudi. Postao je zabrinut samo za to šta će ostati iza “ustaše Munira Šahinovića Ekremova, satnika Pogl. Tjelesne bojne, spisatelja, novinskog ravnatelja i ustaškog političkog trudenika”.³⁷ Nije htio spoznati da je sve u njegovom životu bilo istanjeno i nategnuto do prsnuća. Umišljao je kako je sve u vezi s njim bilo veliko i važno. Nestajalo je maštarija koje su ranije bojile velove duše koju je izgubio.

Šest dana poslije oporučnog opisa vlastite postmrtnosti molio je ministra vanjskih poslova NDH da mu se nadomjesti lični novčani trošak, koji je imao ujesen 1941. godine, za vrijeme njegovog “diplomatskog” lobiranja u Turskoj.³⁸

³⁵ HAS, ŠM, kut. 1, sign. 62-ŠM-130.

³⁶ Isti broj, kao kod dokumenta u napomeni 35; bez datuma, na omotu upisana godina: 1943.

³⁷ HAS, ŠM, kut. 1, sign. 69-ŠM-130.

³⁸ Isto kao u napomeni 32.

Dr. Mehmed Alajbegović kasnije se prisjetio kako je Šahinović Ekremov “za put u Tursku da bi pokušao privoljeti tursku vladu na priznanje NDH i uspostavu diplomatskih odnosa” primio “novac iz tajnog fonda(...)iz kabineta Osmana Kulenovića.”³⁹ Šahinović Ekremov potrošio je i lične novce u Turskoj, podupirući interese NDH. Kupio je Paveliću luksuzne poklone. Njegovo sjećanje bilo je pomjereno. Izgledalo mu je da je boravio u Turskoj od decembra 1941. do konca januara 1942. godine.⁴⁰ Zaboravio je novembar 1941.

Pobjednički partizani prepoznali su u Šahinoviću Ekremovom “ratnog zločinca koji je ubijao perom”.⁴¹ Komunisti iz bosanskohercegovačke tajne policije ostavili su kratki opis svoga neprijatelja, kako su ga oni doživjeli: “Od onih b.-h. muslimana koji su stajali izvan JMO, a koji u narodu nikad nisu uhvatili dublje korijene bila su dvojica urednika nedjeljnih listova u kojima su posvećivali pažnju događajima u islamskom svijetu. To su bili ing. Mustafa Čelić i Munir Šahinović-Ekremov. Prvi je bio umjereni desničar i malo fantasta, a naročitu je pažnju posvećivao halifatu o kome je mnogo pisao, pa čak izradio i neki projekat o uređenju halifatskog dvora i to u vrijeme kad je Kemal već ukinuo halifat.

Šahinović je bio talentovan degenerik, nedouk đak, a veoma umišljen i sklon korupciji. To je bilo općenito poznato u BiH, te nije niko držao do Šahinovića ni do njegova pisanja, a naročito od onda otkad je počeo udarati u hitlerovske i antisemitske žice i pokazao svoje frankovačke ideje pišući još prije Pavelića tzv. ‘korienskim pravopisom’. Za vrijeme II svjetskog rata Šahinović se iščahurio u ustašu i postao pročelnik ureda za ‘promičbu’ u Sarajevu. Sa toga položaja pravio je ispade, a vršio je i falsifikate. Kako je bio morfinoman, počeli su se kod njega javljati znakovi nervnog rastrojstva, te je pod kraj rata premješten u Zagreb, gdje je smješten u jedan sanatorij za živčane bolesti. Tu je počeo pokazivati znakove ludila, a na dan oslobođenja Zagreba izišao na ulicu u ustaškoj uniformi, gdje je načinio javni ispad i poginuo. Pisanje ove dvojice nije ostavljalo dubljeg traga ni u samom Sarajevu gdje su živjeli, a u širim muslimanskim masama malo se ko obazirao na njihovu aktivnost...”⁴²

³⁹ B. Krizman, navedeno djelo, 49.

⁴⁰ Isto kao u napomeni 38; Zlatko Hasanbegović pogrešno tvrdi da je Šahinović Ekremov “nekoliko puta” odlazio “u Tursku kao izaslanik Ministarstva vanjskih poslova s ciljem diplomatskog priznanja NDH od Turske”. Vidjeti: Spomenuti autor, *Muslimani u Zagrebu 1878.-1945. Doba utemeljenja*, Medžlis Islamske zajednice u Zagrebu/Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2007, napomena 221, 120; Kada je Šahinović Ekremov u pitanju, jedan odlazak takvim poslom bio mu je previše. Arhivi potvrđuju samo opisanu “diplomatsku” ekskurziju.

⁴¹ Staniša Tutnjević, *Književne krivice i osvete*, Svjetlost, Sarajevo 1989, 506.

⁴² ARSUP SR BiH, Elaborat o islamu.

Ad acta jednog života

Munir Šahinović Ekremov gotovo da je školski primjer osobe nezadovoljne svojom okolinom i vlastitim položajem u društvu. Druge je potcjenivao, sebe precjenjivao. Uvažavao je glavne autoritete ideologije i režima kojemu je i sam do kraja služio. Sve druge smatrao je manje vrijednim od sebe. Samouk, umišljao je da su njegova znanja važnija od onih ljudi koji su ih stekli uspješnim, redovnim školovanjem i upornim radom. Bio je svjestan da je u osnovi surovi propagandista. U tome je nalazio potvrdu svoju uloge u uspostavi i održanju njegovog političkog cilja – NDH. Pritisnut tjeskobom, krijući se od sramote neuspjeha, gonjen strahovima izazvanim teškom narkomanijom, ambiciozan i sebičan do krajnjih granica vlastite izdržljivosti, nije mario za žrtve režima NDH. Nije čutio vlastitu suodgovornost za zločine koje je pokretao i podržavao propagandni aparat u čijem je kreiranju i radu učestvovao. Masovni zločini i genocid bili su, istovremeno, i sredstva i cilj kojima su se mjerili izgledi uspjeha održanja i opstanka okupacionih sistema i njihove posljedične sastavnice – NDH. Podržavajući beskompromisno ustaški zločinački projekat, Munir Šahinović Ekremov je, sebi i svijetu, neskriveno pokazao da je i on sam zločinac.

Zaključak

Kvislinški režim Nezavisne Države Hrvatske (NDH) nadao se uvećati vlastiti značaj međusobnim priznanjem sa što većim brojem država u ratom promijenjenom svijetu. Za vrijeme Drugog svjetskog rata NDH je imala 29 diplomatsko-konzularnih predstavništava u Evropi. U Zagrebu, glavnom gradu NDH, bilo je 14 takvih predstavništava drugih država. Pored vanjskopolitičkih razloga, međusobno priznanje NDH i Turske Republike imalo je i odlučujući unutarnjopolitički

Literaturu ponekad opterećuje autorova želja da se previše oslanja na varijacije nepouzdatih svjedočanstava “govorne historiografije”. Prema nekim od njih, Šahinović Ekremov je poginuo u augustu (a ne 8. maja, kako je pouzdano utvrdila Uprava državne bezbjednosti/UDB-a), dok drugi tvrde da je poslije rata, navodno, “živio u Turskoj”. Vidjeti: Fadil Ademović, *Novinstvo i ustaška propaganda u Nezavisnoj državi Hrvatskoj. Štampa i radio u Bosni i Hercegovini (1941-1945)*, Media Centar d.o.o. Nezavisna unija profesionalnih novinara Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2000, 228-229; Šahinović Ekremov nije preživio susret sa partizanima. Bila je to njegova refleksna, ili režirana predstava: silazak sa pozornice života *herojskom*, ustaškom pogibijom od ruke smrtnih ideoloških, komunističkih, neprijatelja. Ustvari, on je pobjegao od ludila i samoubistva potrošenog ovisnika. Osigurao je mjesto u vlastitoj verziji dramatičnije propasti osovinskog svijeta.

razlog. Pavelićev režim pokušao se tim potezom približiti bosanskomuslimanskom, bošnjačkom stanovništvu i podrediti ga ciljevima izgradnje hrvatske totalitarne države. Taj poduhvat nije uspio zbog dva razloga: 1) dostupni historijski izvori i istraživanja priznatih historičara potvrđuju činjenicu da većina Bošnjaka, muslimana, nije prihvatila NDH kao svoju državu; 2) Turska Republika nije priznala NDH. Tako je ovaj pokušaj ustaške diplomacije neslavno završio. Velike nade i planovi Zagreba potonuli su u Ankari, u farsičnoj diplomatsko-špijunskoj sporednoj predstavi.

USTASHA IN THE ORIENT

(Self-thought dilettante in the diplomatic mission
of the quisling state)

Summary

The Quisling regime of the Independent State of Croatia (NDH) hoped to increase its significance through mutual recognition with as many countries in the war-changed world. During the Second World War, NDH had 29 diplomatic and consular missions in Europe. In Zagreb, the capital of NDH, there were 14 such representations of other countries. In addition to foreign policy reasons, the mutual recognition of the NDH and the Turkish Republic had a specific inherent political right. Pavelić's regime tried to get closer to the Bosnian Muslims, Bosniaks and subordinated them to the goals of building a Croatian totalitarian state. This venture failed due to two reasons: 1) available historical sources and research of the known historians confirmed the fact that the majority of Bosniaks, Muslims, did not accept NDH as their own country; 2) The Turkish Republic has not recognized the NDH. Thus, this attempt of Ustasha diplomacy has infamously ended. Zagreb's high hopes and plans sank in Ankara, in a Farsi diplomatic-spy foreign affair.